

ETKİN GELENEĞİN TAŞIYICISI - ALTAYLARDAN BİR MASAL ANASI: MARIYA MİHAYLOVNA

ACTIVE PERFORMER OF TRADITION - A TALE MOTHER FROM THE ALTAIS: MARIA MİHAYLOVNA

Fatih ŞAYHAN*

ÖZ: Türk anlatı geleneği, tarihin ilk çağlarından günümüze kadar anlatı tekniği ve anlatıları kurgulama yetisi bakımından düşünsel anlamda zirve noktaya çıkmıştır. Evren ile kurmuş olduğu eytişimsel ilişkiyi anlatıcı düzleminde ifadeye dönüştüren Türk biliş düzeyi, yaratmış olduğu anlatılar aracılığıyla evrenin sürekli var oluşunu dinamik düzlemde kavramıştır. Bu bakımdan Altay Türkleri de tarihsel süreç boyunca yaşamı, mitik anlatılar aracılığıyla okumuş ve evreni dinamik bir boyutta kavramışlardır. Bu bakımdan her anlatı kendi içerisinde yaratıldığı toplumun sosyal ve kültürel dinamiklerini de içerisinde barındırır. Dolayısı ile anlatıya biçim ve akışkanlık kazandıran anlatıcılar; kendilerine özgü anlatım tekniği ile anlatıları kurgulayarak anlatıları mitik göndermeleri ile dışsallaştırırlar. Anlatıların belirli bir icra çevreninde yaratılmasında anlatıcı ve dinleyici arasındaki eytişimsel ilişkinin de önemi büyüktür. Nitekim 2012 yılında "Rusya Federasyonu'na Bağlı Altay Özerk Cumhuriyeti'nde (Ulagan ve Onguday Aymakları) Sözlü Kültür Ürünlerinin Derlenmesi ve Yazıya Aktarılması" projesi kapsamında Altay Özerk Cumhuriyeti'nin Ulagan aймаğında tanıştığımız 1927 doğumlu Mariya Mihaylovna, bir masal anlatıcısı olarak etkin geleneğin icrası noktasında anlam taşıyıcı ve aktarıcı bir özgünlüğe sahiptir. Bu çalışmada Mariya Mihaylovna'nın masal icra tekniği, performans teori ışığında (kişisel-sosyal ve söz boyutunda) okuma ve yorumlama düzleminde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Altay Türkleri, Mariya Mihaylovna, kültür, masal, performans teori.

ABSTRACT: The Turkish narrative tradition has reached its peak intellectually in terms of narrative technique and ability to construct plots from the first ages of history to the present day. The cognitive level of Turks, which transforms the dialectical relationship that it has established with the universe into a possibility of expression for the narrator, has worked out the holistic and continual existence of the universe on a dynamic level through the narratives it has produced. In this regard, Altai Turks have also interpreted life through mythical narratives throughout the historical process and comprehended the dynamic dimension of the universe. Similarly, it can be said that each narrative contains the social and cultural dynamics of the society in which it is created. Therefore, narrators who enrich the narrative with style and fluidity, externalize the narratives with mythical referrals by constructing the narratives with their own techniques. The dialectical relationship between the narrator and the audience is also of great importance in creating the narratives in a certain performance setting. Mariya Mihaylovna, born in 1927, whom we met in the Ulagan jama of the Altai Autonomous Republic in 2012, within the scope of the project "Compilation and Recording of Oral Cultural Products in the Altai Autonomous Republic (Ulagan and Onguday Aymaks) of the Russian Federation", has

* Dr. Öğretim Üyesi – Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Ardahan – fatihsayhan@ardahan.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-8592-3490)

This article was checked by Turnitin.

all the characteristics of the active tradition as a storyteller. In this study, Mariya Mikhailovna's fairy-tale performance technique will be examined and interpreted in the light of performance theory (in personal-social and verbal dimension).

Keywords: *Altai Turks, Mariya Mihaylovna, culture, fairy tale, performance theory.*

*“Ozo, ozo, ozo, çakta...
Çörçök aydayın, cibe balam...”*

Giriş

Tarihin ilk çağlarından itibaren öyküleme tekniği ve öykü kurgulama yetisi zirve noktaya ulaşmış olan Türk düşünsel gücü, kutsalın büyüü olan söz'e dönüştürdüğü anlatılar aracılığı ile yaşamı bütüncül düzlemde kavramıştır. Oluşum aşamaları itibariyle mitleri bünyesinde barındıran ve aktarımını sağlayan masalarda da Türk biliş düzeyinin, yaşamı insani değerler açısından ne denli güçlü bir boyutta okuduğunu gözlemlemek mümkündür.

Kültür kavramı değişenin aktarıcısı olarak toplumsal bir olgudur. Nitekim evreni yeniden görmenin ve okumanın ürünü olan halk anlatıları da değişenin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak kültürün en önemli yapı taşları arasındadır. Bu bakımdan masal anlatıcıları da insanlığın ilk çağlarından günümüze kadar söz konusu kültürel çeşitlilik içerisinde kutsalın öyküsünü dile getirmişlerdir. Söz konusu kişiler aynı zamanda kültürün taşıyıcısı olarak binlerce yıllık geleneksel bilgi ve deneyimleri de kuşaktan kuşağa aktararak tarihsel bir varlık alanı kurmuşlardır. Sözü, kutsalın büyüüyle buluşturan ve dışsallaştıran masal anlatıcıları da toplumsal bilinçaltının mitik düzlemde aktarıcılarıdır. Bir bakıma deneyimlenen dünyayı bilgi ve değerler ölçüsünde sözün gücü ile birleştirerek kültürün taşıyıcısı ve aktarıcısı konumundadırlar. Campbell, anlatıcıları daha kozmik düzlemde mitolojik hayat mirasının yorumlayıcıları olarak değerlendirmektedir (Campbell, 2013: 120). Bu bakımdan mitik anlatı geleneğinin icra edicileri; mitik yaşam deneyimini, rüya zamanı halinde yaşamakta ve yaşadıkları bilinçaltı deneyimi sözün gücü ile birleştirmektedirler. Nitekim Strauss da söz konusu etkin geleneğin taşıyıcısı konumunda olan anlatıcıların simgesel düzlemde yaşamı okuma biçimlerini ileri düzeyde felsefe niteliği olarak değerlendirmektedir (Strauss, 2010: 288). Genel anlamda ifade edecek olursak mitik anlatı geleneğinin etkin anlamda taşıyıcısı ve aktarıcısı konumunda olan anlatıcılar, kendilerini şimdiki zaman boyutundan kopararak anlatı ile girmiş olduğu eytişimsel ilişki sonucunda zamanı ve mekânı bütüncül düzlemde kavrayan toplumsal bilinçaltının taşıyıcısı konumundadırlar.

Evrenin gizil bir ruhu olduğu ve bu ruhun onu kuran canlı cansız bütün varlıklara sindiği görüşü, insanları, yazgısal birliktelik içinde oldukları nesnel dünyaya karşı daha saygılı ve ölçülü olmaya yöneltmiştir. Bu bakımdan trans haliyle birlikte gözünün önünden bütün perdelerin kalktığını ve geçmiş'i bütün hatlarıyla hatırladığını gören anlatıcılar,

kendilerini atalar sesinin birleştirici gücünün insani görünümdeki açılımları olarak görürler. Korzbski böyle insanlar için “*time binders*” (zaman kurucu) ifadesini kullanır. Bu tür insanlar geçmişin değerlerini bilgi ve deneyimler ölçüsünde şimdi’de konumlandırarak kültürel yaşantıyı ve toplumsal değerleri gelecek kuşaklara aktarırlar. Yaşam şartları bakımından uzun ve yorucu geceleri kısaltmak isteyen geleneğin aktarıcısı ve taşıyıcıları, kendileri ile birlikte kendilerini dinleyen insanları da kolektif bilinçaltında konumlandırma çabası içerisindeyler.

Türk anlatı geleneğine bütüncül bir açıdan bakıldığında mitik anlatı döneminden epik anlatı dönemine geçiş ve sonrası, anlatılar kadar anlatıcıların da belirgin bir biçimde değişim-dönüşüm süreci geçirmesini sağlamıştır. Bu bakımdan mit, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türler tarihsel süreç içerisinde biçim ve içerik bakımından bir gelişim gösterdiği kadar söz konusu türleri icra eden anlatıcılar da değişim-dönüşüm süreci ile birlikte bir gelişim göstermiştir. Mitik anlatıların “özel anlatıcılar” olarak nitelendirilebileceğimiz kamalık ruhunu bünyesinde barındıran kişiler tarafından anlatılması; mitik döneme özgü bir anlatım tarzını ortaya çıkarmıştır. Kendine özgü bir taklit sanatı ile jest ve mimiklerini buluşturan kamlar, doğa ile bütünleşik bir anlatım tarzı ortaya koymuşlardır. Kamların doğayı sanat aracılığı ile taklit etmesi; çeşitli büyüsel törenlerde dramatik bir anlatım tarzının ve anlatıcının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Türk halkbilimi çalışmaları açısından bir metnin yalnızca metin olarak değerlendirilmesinin ötesinde; metnin içerisinde yaratıldığı sosyal çevrenin ve yaratma esnasında metni şekillendiren bağlamın da önemi büyüktür. Nitekim bağlam merkezli kuramlardan işlevsel kurama göre, metnin kendisi, tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmazsa ya da icra edilmezse anlamsızdır. Bu bakımdan işlevsel kuramın en önemli dayanak noktası Malinowski’nin; “*Şüphesiz metin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür.*” ifadesidir. İşlevsel kurama göre, icra edilen bir folklor unsurunun onu anlatan ve dinleyende oluşturduğunun veya oluşturduklarının niteliğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda performans teorisinin temel kavramı olan “performans” da ikili bir anlama sahiptir veya bir başka ifadeyle iki temel unsuru içermektedir. Bunlardan birincisi; “folklorun gerçekleştirilişi veya icrası” anlamıyla artistik veya sanatsal bir eylemdir (artistic action). İkincisi ise performansın icracısı, sanatın formu, dinleyici veya izleyiciyle birlikte icranın gerçekleştiği çevre bütünü olarak artistik veya sanatsal bir olaydır (artistic event) (Çobanoğlu, 2010: 256-296). Bu bakımdan herhangi bir halk bilgisi yaratmasının başlı başına bir metin olmaktan öte metnin ortaya çıkışını sağlayan bağlam(lar)ı ile birlikte ele alınması metni bütüncül açıdan incelemek ve yorumlamak için önemlidir.

Alan Dundes, “*Metin, Sözel doku ve Bağlam*” başlıklı çalışmasında halkbilimi tür ve şekillerinin tanımlanmasında halkbilgisi unsurunun sözel dokusu (texture), metni (text) ve onun bağlamı kapsayan çevre ve

şartlarının (context) dikkate alınarak bütüncül yönden gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durur. Dundes'e göre, sözeldoku (texture), çoğu türlerde (ve sözel 'verbal' bir tabiatta olanların hepsinde sözeldoku 'texture' hususi fonemlerin ve morfeplerin içinde yer aldığı dildir. Metin ise bir folklor ürününün metni (text) esas itibarıyla bir masalın versiyonu veya tek bir anlatımı, bir atasözünün yeniden söylenmesi, bir halk türünün okunmasıdır. Bağlam ise bir folklor ürününün içinde bilfiil yer aldığı son derece özel sosyal durumudur. Bağlamsal yapıyı (contextual structure) oluşturan en önemli iki unsur; anlatıyı anlatan kişi ve dinleyicidir. Kendi doğal ortamında oluşan bağlam, metni, etkileyebilir. Bu anlayış içinde sözlü anlatım bir sosyal olaydır ve teatral anlamda bir icra veya performans olan bu sosyal olay, üç temel unsurdan, anlatan, dinleyen ve anlatılan geleneksel anlatıdan oluşmaktadır. Günümüzde halkbilimciler, sözlü halk bilimi unsurlarını anlatılan geleneksel anlatı etrafında onu anlatan ve dinleyen tarafların oluşturduğu bir sosyal olay, bir gösterim bir başka ifadeyle icra olarak ele almaktadır. Bir folklor olayının icrası, söz konusu üç unsurdan oluşmaktadır. Bu bağlamda Dan Ben Amos'un geliştirdiği performans teorie yönelik araştırma modeli kişisel boyut (anlatıcı/oyunayıcı), sosyal boyut (dinleyici/izleyici) ve söz boyutu (anlatılan) şeklinde üç unsurdan oluşmaktadır (Çobanoğlu, 2010: 302-330). Bu bakımdan herhangi bir halk anlatısının sade bir metin olarak ele alınmasından öte metnin içinde yaratıldığı ortamın da derinlemesine okunmasının önemi büyüktür.

Dan Ben Amos, "*Toward a Definition of Folklore in Context*" başlıklı çalışmasında folklorun sosyal çevre ile olan bağıntısına dikkati çekmiş ve folklor ürününün içerisinde yaratıldığı sosyal çevreden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını vurgulamıştır. Folklorun sınırları belirlenmiş belirli bir gruptan bağımsız düşünülmemeyeceğini ifade eden Amos, folklorun kendine özgü bir fenomen olmadığını söyler. Ona göre, ne kadar tanımlanırsa tanımlansın folklorun varlığı sosyal bağlamına bağlıdır. Söz konusu sosyal bağlam ise coğrafi, dilsel, etnik veya mesleki bir gruplaşmadan oluşabilir. Herhangi bir folklor ürününü değerlendirirken zamanın da söz konusu sosyal bağlama olan etkisi göz ardı edilmemelidir (Amos, 1971: 5). Bu bakımdan herhangi bir halk anlatısı kendiliğinden salt bir anlatı olmaktan öte sosyal anlamda bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkar.

2012 yılının Temmuz ayında "*Rusya Federasyonu'na Bağlı Altay Özerk Cumhuriyeti'nde (Ulagan ve Onguday Aymakları) Sözlü Kültür Ürünlerinin Derlenmesi ve Yazıya Aktarılması*" projesi kapsamında alan araştırması esnasında Altay Özerk Cumhuriyeti'nin Ulagan aймаğında tanıştığımız Mariya Mihaylovna; 1927 yılında Ulagan aймаğında dünyaya gelmiştir. Çiftçilik yaparak geçimini sağlamaya çalışan Mariya Mihaylovna, 09.07.2012 tarihli ziyaretimizde bizi -yerleşim yerinin dışında- gündelik kıyafetleri ile karşılamış ve son derece sıcakkanlı bir şekilde yaklaşmıştır. Kendisine yöneltmiş olduğumuz "Altay candar kereginde mif, çörçök, kay çörçök, legenda, kojon, canar kojon, kep sös bilerin be?" (Altay gelenekleri

kapsamında mit, masal, destan, efsane, türkü, ağıt, atasözü biliyor musunuz?) sorusuna “Ce, cahşı bilerin uuldar.” (Evet, iyi bilirim çocuklar) şeklinde yanıt vererek bizi evinin karşısındaki ayıla (çadır) davet etmiştir.

Mariya Mihaylovna'nın anlatıların icra yeri olarak günümüz dünyasının şekillendirdiği betonarme yapılardan ziyade geleneksel yaşam modelinin yansıtıldığı ve aktarıldığı çadırı tercih etmesi arka plan kültüründe derin bir düşünce yapısını içerisinde barındırmaktadır. Bilişsel anlamda nesne ve bilinç arasında kurulacak eytişimsel ilişkiden, “*kurguları insanlığın çocukluk dönemlerine uzanan hiyerarşik saygı, kutsama ve kurtarma öyküleri, kuralları ve inanç biçimlerinin ortaya çıkacağı*” (Korkmaz 2008: 40) gerçeğine derin bir anlamsal göndermedir. Nitekim anlatıların yaratılacağı mekân; bu yönüyle anlatıcının atalar ruhuyla temasa geçeceği bir olanaklar gömüsü olur. Anlatıcı, söz konusu mekânda kendisini bireysel olmaktan önce kolektif bir ruhun taşıyıcısı olarak konumlandırır ve atalar sesinin birleştirici yönüyle temasa geçerek anlatının oluşmasına zemin hazırlar. Mekân, Bachelard'ın da ifade ettiği gibi, “*peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.*” (Bachelard, 2008: 43) Bu bakımdan mekân, bağlamsal yönü itibariyle anlatıcıyı şekillendiren, değiştiren, dönüştüren ve anlatının ortaya çıkmasını sağlayan kişiselleşmiş bir mekâna dönüşür. Mekân bu yönüyle bağlamsal bir yapıda etkin/kurucu bir işleve sahiptir. Mariya Mihaylovna'nın ilk olarak anlatı yerini kendisinin belirlemesi, anlatıcının kendisini anlatı için sosyal zemin oluşturarak sosyal boyutta tamamlamak istediğinin göstergesi olması yönünden ilk çevresel şarttır. Bu bakımdan icra ortamı anlatıcı için anlam aktartıcı bir işleve bürünmüş; anlatıcı atalar ruhuyla temasa geçerek kendisini tarihsel bir varlık alanında konumlandırmıştır. Söz konusu ayıl, fiziksel anlamda taşımış olduğu yapısal özelliklerden ziyade kültürel bellekte binlerce yıllık deneyimlenen dünyanın anımsatıcı yönünü yansıtan ve aktaran bir işleve sahiptir. İnsan ve mekân arasındaki eytişimsel ilişkinin verimliliğini arttıracığına inanan anlatıcı, kendisini ve dinleyicileri olması gereken düzleme taşır.

Yaklaşık 20 dakikalık bir sürenin ardından geleneksel yaşam modelini barındıran giysisi ile karşımıza çıkan Mariya Mihaylovna, kendisini bilinçli bir masal anlatıcısı olarak konumlandırmaktadır. Anlatının yaratıldığı ortamı mekân yönüyle şekillendirdiği kadar kendisini de kişisel boyutta bir anlatı kurucu işleviyle şekillendirmiştir. Bu yönüyle Mariya Mihaylovna, Degh'in de ifade ettiği gibi bilinçli bir masal anlatıcısıdır. En önemli niteliği özgünlüğü olan bilinçli masal anlatıcıları, bilinçli bir masal yaratıcısı olarak halk tarafından bilinmektedirler. İnsanların onları anlattığı masallarından dolayı arayıp sormasını oldukça doğal bulurlar, masal anlatmayı severler ve güçlü hafızaları ile övünürler. Masal anlatırken unuttukları bir yer olursa doğaçlama yaparak eksikliklerini giderirler (Dégh, 1989: 174). Altay Türklerinin geleneksel yaşam modelinde giyim-kuşam; insanın hayata bakış açısını, duruşunu yansıtan örtük bir kimlik niteliği taşır. Lvova ve diğerlerine göre; *“yaş, cinsiyet ve aile durumu göstergesi olarak öne çıkan giysi, insanın doğa ve toplum arasındaki ilişkisini yansıtır. Giysi, beden (mikro-kosmos) ve dünya (makro-kosmos) arasında bir çeşit sınırdır”* (Lvova vd., 2013: 204).

Mariya Mihaylovna'nın saha araştırmaları esnasında farklı günlerde farklı kıyafetlerle karşımıza çıkması onun icra geleneği içerisinde anlatıcı ve dinleyici arasındaki *“sanatsal iletişim”*e ne denli önem verdiğinin en büyük göstergesidir. Nitekim performans teori kuramının en önde gelen temsilcilerinden Dan Ben Amos'un geleneksel nesnenin kullanımı

bağlamında da ele alarak üzerinde önemle durduğu maddi kültür unsurlarının küçük gruplar arasında kurulan sanatsal iletişim'in ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesi önemlidir (Amos, 1971: 13). Bu bakımdan Mariya Mihaylovna masal anlatmaya başlamadan önce kendine uygun bir icra çevreninde bir bakıma dinleyicilerle sanatsal anlamda bir iletişime geçmek istemiştir. Geleneksel anlamda nesne aracılığı ile dinleyicileri etkisi altına alan Mariya Mihaylovna, bir bakıma kendisinin sıradan bir masal anlatıcısı olmadığını bilinçli bir şekilde geleneğin etkin bir taşıyıcısı ve aktarıcısı olduğunu göstermektedir. Anlatıcının bir yaşam ortamından başka bir yaşam ortamına doğru geçişi, bağlam merkezli bir geçişi de beraberinde getirmiştir. Söz konusu geçiş bilinçli bir şekilde üretilen sembollere anlamlar aktarılarak olmuştur. Bu noktada anlatıcı, dünyalık zaman diliminden ve mekândan koparak anlatının sosyal çevreni ile bütünleşip ritüelik bir rüya zamanı yolculuğu yapar. Bir bakıma kişisel boyut sosyal boyut ile birleşmiş ve anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimsel belleğin sınırları aşılmıştır. Kendisini rüya zamanında konumlandırın anlatıcı için uygun icra zamanı ve çevreni oluşturmuştur.

Uygun bir icra çevresi oluştuktan sonra masal anlatmak için ilk olarak geleneğin biçimlendirdiği sözeldokuya başvuran Mariya Mihaylovna; "Ce oturgan uul tıñdağar. Çörçök aydayn, cibe uuldar..." (Tamam, oturan çocuklar dinleyin. Masal anlatayım emi çocuklar...)” diyerek anlatıcıya özgü fonem ve morfemlere başvurmuştur. Bu bağlamda anlatıcı, dilin ve zihnin sınırlarının genişleyerek bilinen konuşma dilinden öte icranın sanatsal bir dil ile ortaya çıkacağını işaret etmektedir. Bu bakımdan anlatıların izleksel kurgusunda kullanılan sözlü geçişteki özel formüller anlatının türünü belirleyen işlevlere sahiptir. Bu noktada dili sayesinde geçmişin örtük zamanlarını aralayan anlatıcı, kendisini geçmişte konumlandırarak zaman ötesi bir dil ile seslenmek ister. Binlerce yıllık olanaklar gömüsüyle kendine özgü bir dil ile temasa geçen anlatıcı aynı zamanda atalar ruhuna dokunarak; birikimini tarihsel süreçten geçirir ve kendisini dinleyen insanların da zihninin sınırlarını genişletir.

Kendine özgü bir masal anlatma dili ve tekniği olan Mariya Mihaylovna, masal icrası esnasında anlatım ve gösterim tekniğini bir arada kullanmıştır. Richard Bauman, "Verbal Art as Performance-The Keying Performance" başlıklı çalışmasında anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimin sınırlarını -kültürel anlamda- belirleyen icra çerçevesinin kodlarını şu şekilde açıklamıştır:

1. İcra için oluşturulmuş özel kodlar. Arkaik veya ezoterik dil ve performans tanısı.
2. Geleneksel açılışlar ve kapanışlar gibi performansa işaret eden özel formül veya performansı duyuran veya onaylayan açık ifadeler.
3. Mecazi dil. Metafor ve metonimlerin kullanılması gibi.

4. Kafiye, sesli harf uyumu ve diğerk benzetme türleri gibi biçimsel üslup araçları.

5. Tempo, tonlama ve perdenin özel ahenk kalıpları.

6. Ses kalitesi ve seslendirmenin özel vurgu ve tonlama kalıpları.

7. Geleneğe başvuru.

8. Performansın yalanlanması. (Bauman, 1975: 295).

Ziya Gökalp, “*Küçük Mecmua*” yazılarında halk masalının her söyleyenden alınmayacağı gerçeği üzerinde durur. Çünkü masalların kendine özgü tabirleri ve kendine özgü bir dili vardır. Gökalp’e göre, masalları hususi tabiriyle ve hususi şivesiyle nakledenler ancak ocaktan yetişme masalcıdır. Bu bakımdan masalcılar eski ozanlığın kadınlarda devam eden kısmıdır. Ozanlık, babadan oğula kaldığı gibi, masalcılık da anneden kıza intikal eder. Masalcı, kendi sahasında bir nevi sanatkârdır. Ağzından çıkan her kelime yerinde kullanılmıştır. Bu gibi masalcıların bir kelimesi bile değiştirilmemelidir (Gökalp, 2009: 114).

Mariya Mihaylovna, masal icra etmeye başladığı andan itibaren bilinen dünyasını terk ederek masal kahramanları ile bilinmeyen dünyaya doğru yolculuk yapar. “Ozo, ozo, ozo çakta...” (Eski, eski, eski çağ(lar)da...” diyerek masallara giriş yapan Mariya Mihaylovna, hafızasına yardımcı olması açısından anlatım esnasında sık sık geleneksel kalıplara başvurur. Bu bakımdan anlatıcı, anlatıları ölü birer anlatı olarak değil de yaşayan canlı

birer anlatı şeklinde icra eder. Anlatım esnasında vurgu, tonlama, duraklama ve ses tonunu yükseltme durumunu çok iyi ayarlayan Mariya Mihaylovna, icra esnasında bir bakıma anlatıcı görünümünde masalı yaşayan canlı bir kahramana dönüşür. Söz gelimi “Başparak”¹ masalının icrası esnasında - masal kahramanının Celbegen² ile olan mücadelesinde- Celbegen’in çocuklarını öldürüp yatağın içine koyarak uyuyor görünümü vermesini, sıradan bir olay olarak anlatmamış; anlatının heyecan noktasının doruğa çıktığı anı, icra esnasında görsel olarak da ifade ederek anlatıya zenginlik katmıştır.

Mariya Mihaylovna’nın masal anlatırken en belirgin özelliklerinden bir tanesi de icra esnasında dinleyici kitleyi sürekli masalın içine çekme isteği olmuştur. Anlatım esnasında görsel kayıt cihazlarından hiçbir şekilde rahatsız olmayan anlatıcı, theatral bir anlatım tarzını benimseyerek; sık sık “körzö” (bakar ki/görür ki) formelini kullanarak dinleyicilerin dikkatini ve yoğunluğunu anlatıya yönlendirmesini sağlar. Bu bakımdan anlatı-anlatıcı ve dinleyici arasındaki iletişimsel dokuyu çok iyi yönlendirebilen anlatıcı, olay örgüsünü ve masal anlatma tekniğini üst düzeyde yansıtır. Anlatım esnasında jest ve mimiklerini çok iyi kullanan anlatıcı, taklit yeteneğini anlatılara yansıtarak anlatıların doğal bir canlılık kazanmasını sağlar. Bir anlatının icrası esnasında etkin katılımcı olan dinleyiciler ne kadar canlı ise anlatıcı da söz konusu diyalektik ilişkide o denli canlı olur. Anlatının icrası esnasında anlatıcı için ritmik anlamda büyümlü bir zaman dilimi açılır. Bu bağlamda dinleyicinin canlılığı da anlatıcıyı canlandıracaktır. Anlatıcı ve dinleyici arasındaki eytişimsel (diyalektik) ilişkiden kökleri binlerce yıllık belleğe uzanan mitik anlatılar ortaya çıkar.

Mariya Mihaylovna’nın masal icrası esnasında dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi de ritmik bir anlatım tarzına sahip oluşudur. İcra esnasında her bir masal kahramanı ve yardımcı kahramanlar için ayrı bir ses tonlaması belirleyen anlatıcı bu şekilde anlatı kahramanlarına ve yardımcı kahramanlara ayrı ayrı özel birer ritim ve aksiyon kazandırır. Bu bakımdan Mariya Mihaylovna bir masal anlatıcısı olarak melodik bir anlatım tarzına sahiptir. Masalların olay örgüsündeki geçişleri ustalikle sağlayabilme yetisi ve masallardaki heyecan noktasının zirveye çıktığı anlardaki ritmik aksiyonu çok iyi yansıtabilmesi açısından bilinçli ve usta bir anlatıcıdır. Bu yönüyle anlatıcı, kültürel belleğin -etkin bir taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak- aydınlık yüzünü yansıtır. Anlatım esnasında anlatıcının anlatıya ritmik bir ahenk kazandırması onun içerisinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel değerlerine ve anlatı zenginliğine ne denli hâkim oluşunun göstergesidir. Bu bakımdan yaratmış olduğu anlatılara doğal bir canlılık kazandıran Altay Türkleri anlatılarının icrası esnasında da sanatsal yetilerini son derece güçlü bir şekilde kullanmaktadırlar.

¹ Mariya Mihaylovna’dan kayda alınan masallar Türkiye Türkçesine aktarım aşamasındadır.

² Altay Türklerinin inanmalarında Erlik’in yardımcılarından olduğuna inanılan kötü ruh, dev.

Halk anlatılarının bir iletişim biçimi olarak ele alınması ve anlatıcı ile dinleyici arasındaki dokunun anlatıları şekillendirdiği gerçeği göz ardı edilemez. 1927 doğumlu Mariya Mihaylovna, genel hatlarıyla masal icrası esnasında masal kahramanlarına doğal bir canlılık kazandırmıştır. Anlatıcı bu yönleriyle etkin masal anlatma geleneğinin yaşatıcısı, aktarıcısı ve taşıyıcısı konumundadır. Mariya Mihaylovna, anlatmış olduğu masalları geleneksel olarak annesinden dinlediğini ifade etmiştir. Anlatıcı, bu yönüyle kültürel iletişim belleğinin taşıyıcısı olarak atalar belleğinde geçmişe dönük deneyimlenen bilgi ve deneyimlere başvurmuştur. Nitekim anlatmış olduğu masalları belirli bir düzlemde; “Bojodı, caradı ba?” (Bitti, hoş, güzel oldu mu?) şeklinde bitiren anlatıcı, icra tekniği olarak çok üst düzeyde olan performansını dinleyicinin onayına sunmaktan da çekinmemektedir. Söz konusu onay isteği, bir bakıma icra edilen üstün anlatım tarzının kutsanması isteğidir. Yine aynı şekilde iki gün boyunca anlattığı masallarını “Ce, karangu boldı. Colıgar ırustu bolzın...” (Tamam, artık akşam oldu. Yollarınız açık ve kutlu olsun...) sözleri ile bitiren Mariya Mihaylovna, geleneksel kutsama yöntemini de sözün gücü ile birleştirmiştir. Anlatıcı bu yönüyle masalların başlangıcından bitiş aşamasına kadar geleneksel kalıplara başvurmayı ihmal etmemiştir. Anlatmış olduğu masalların sonucunda dinleyicileri de onayarak kutsalın büyüü ile kuşatmıştır.

Altay Türkleri deneyimlenen dünyanın sözün gücü ile birleştirilmesi ve anlatılara dönüştürülmesi bakımından oldukça köklü ve zengin bir dinamiğe sahiptir. Oluşum aşamaları itibarıyla mitleri bünyesinde barındıran ve aktarımını sağlayan masallar da kendilerine özgü mitik anlatıcılara sahiptir. Bu noktada değişenin taşıyıcısı ve aktarıcısı konumunda olan masal anlatıcıları, kamlık ruhunun anlatım ve gösterim yetisini güçlü bir şekilde masallara yansıtmışlardır. Bu bakımdan Mariya Mihaylovna, kamlık ruhunu taşıyan bir masal anlatıcısı olarak; masal icralarını başlangıç aşamasından bitiş aşamasına kadar belirli bir ritüelikle teatral uygulamada canlı anlatım şeklinde dinleyicilerin beğenisine sunmuştur.

Sonuç

Kültür kavramı geleneksel dokunun aktarılması ve değişenin yansıtılması açısından toplumsal bir olgudur. Nitekim evreni yeniden görmenin ve okumanın ürünü olan halk anlatıları da değişenin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak kültürün en önemli yapı taşları arasındadır. Bu bakımdan masal anlatıcıları da insanlığın ilk çağlarından günümüze kadar söz konusu kültürel çeşitlilik içerisinde kutsalın öyküsünü mitik göndermeleri ile birlikte icra etmişlerdir. Söz konusu kişiler aynı zamanda kültürün taşıyıcısı olarak binlerce yıllık geleneksel bilgi ve deneyimleri de kuşaktan kuşağa aktararak tarihsel bir varlık alanı kurmuşlardır. Bu bakımdan masal anlatıcıları, değişenin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak Türk kolektif ruhunun evreni yeniden görme ve okuma biçimlerinin insani görünümde temsil ettiği değerler bütünü olmuştur.

Geleneksel anlamda nesne aracılığı ile dinleyicileri etkisi altına alan Mariya Mihaylovna, bir bakıma kendisinin sıradan bir masal anlatıcısı olmadığını bilinçli bir şekilde etkin masal anlatma geleneğinin yaşatıcısı, aktarıcısı ve taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Uygun bir icra çevreni oluştuktan sonra masal anlatmak için ilk olarak geleneğin biçimlendirdiği sözeldokuya başvuran Mariya Mihaylovna'nın masal anlatırken en belirgin özelliklerinden bir tanesi de icra esnasında dinleyici kitle ile kurduğu iletişimsel ilişkidir. Anlatıcı dinleyicilerin dikkatini her anlık bir şekilde anlatılara yönlendirmiş; doğal canlılığın ritüelik düzlemde devam etmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Mariya Mihaylovna'nın masal icrası esnasında dikkat çeken en önemli özelliklerinden bir tanesi de ritmik bir anlatım tarzına sahip oluşudur. İcra esnasında her bir masal kahramanı ve yardımcı kahramanlar için ayrı bir ses tonlaması belirleyen anlatıcı bu şekilde anlatı kahramanlarına ve yardımcı kahramanlara ayrı ayrı özel birer ritim ve aksiyon kazandırır. İcra çevreninde kültürel kodları son derece başarılı bir şekilde kullanan anlatıcı bu yönleriyle kültürel belleğin -etkin bir taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak- aydınlık yüzünü yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Amos, D. B. (1971). Toward a definition of folklore in context. *Journal of American Folklore*, 84 (331), 3-15.
- Bachelard, G. (2008). *Uzaman poetikası*. (Çev.: Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki.
- Bauman, R. (1975). Verbal art as performance - The keying of performance. *American Anthropologist New Series*, 77, (2), 290-311.
- Campbell, J. (2013). *Mitolojinin gücü*. (Çev.: Zeynep Yaman), 3. b., İstanbul: Mediacat.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. 5. b., Ankara: Akçağ.
- Dégh, L. (1989). *Folktales and society, Story telling in a Hungarian peasant community*. Indiana University Press.
- Gökalp, Z. *Küçük mecmua II*. (Çev.: Şahin Filiz), Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk.
- Korkmaz, R. (2008). *Aytmatov anlatılarında ötekileşme sorunu ve dönüş izlekleri*. 2. b., Ankara: Grafiker.
- Lvova, E. L. - Oktyabrskaya, İ. V. - Sagalayev, A. M. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin geleneksel dünya görüşleri: Kâinat ve zaman, nesnelere dünyası*. (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen.
- Strauss, C. L. (2010). *Yaban düşüncesi*. (Çev.: Tahsin Yücel), 6. b., İstanbul: Yapı Kredi.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Mariya Mihaylovna, 1927 doğumlu, Altay Özerk Cumhuriyeti, Ulagan Aymağı doğumlu, çiftçi. Görüşme tarihi: 09.07.2012-10.07.2012 Görüşme Yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Ulagan Aymağı.